مێژوو زانستە نەک چیرۆک، بۆیە وامانبەسەرهات.. سامانی وەستا بەکر

ئەم بابەتە کۆکراوەیەکە لە مێژووی پەیوەست بەکوردەوە، نەک تەنها وتارێک.

مێژوو:

بریتییە لە گێڕانەوە و نووسینەوەی ئەوەی لە رابردووا روویاوە، لێکۆڵینەوە لەسەر هۆکاری رووداوەکە، لێکدانەوە و شرۆڤەکردن و بەستنەوەی بە کات و سەردەمی خۆیەوە، بەراوردکردنی لەگەڵ ئیستا و پێشبینی کردن بۆ داهاتوو. هەر لێکۆڵینەوە و قسەکردنێک لەسەر مێژوو بێ هزر و بیرکردنەوە بنووسرێتەوە، بایەخی زانستیی نابێت.

لەڕوانگەی پێناسەی مێژووەوە کە شرۆڤە و لێکدانەوەی سەردەمی خۆیەتی و بەستنەوەی بە ئێستاوە و پێشبینی کردن بۆ داهاتووش بۆیە بەگرنگی ئەزانم هەندێ ڕووداوی مێژووی و بەڵێن و پەیمانامەی وابەستە بەکوردەوە بەبیری خوێنەر بەگشتی و بەیاربەدەستان بەتایبەتی بهێنمەوە چونکە ڕەوشی هەنووکەی هەرێم ڕووبەڕووی چەندین ئاڵەنگاری بۆتەوە کە ئەکرێ بەگێڕانەوە بۆ مێژوو سود وەربگیرێ بەر بەشکست بگیرێ.

ئەم بەڵێن و پەیماننامە جیاواز و شێوەی نا وخۆییانە ڕاستە لەیەک کاتا ڕوویان نەیاوە بەڵام گرێدراوی یەکترین، ئەگەر کورد زیرەکانە مامەڵەی لەگەڵ یەکێک لەم ڕووداوانەیا بکردایە و لە بەرژەوەندی خۆی کۆتای پێبهێنایە، دوورنییە ببوایە بە هۆکاری سەرکەوتنی کورد و شکستی لایەنی بەرامبەر لە ڕووداوەکانی دواتر.

کێشەی کورد ئەوەیە کە مێژوو وەک چیرۆک ئەگێڕێتەوە، نەک وەک بابەتێکی زانستی بۆ سود وەرگرتن و لێکۆڵینەوە و شیکارکردن. جێگای شەرمەزاری و نەنگییە کە کوردستان ئەو هەموو زانکۆیەی تیایە بەڵام تا ئێستا هیچ یەکێکیان کارێکی وایان نەکردووە کە ببێتە هەوێنێکی زانستی بۆ سود وەرگرتن لە ڕووداوە مێژووییەکان، تا ئێستا هیچ بەشێک نیە کە تایبەتمەند بێت بە کۆکردنەوە و بەداواداچوون و لێکدانەوەو بەستنەوە و لێکچواندنی ڕووداوە مێژووییەکان، کە ئەمە وەک ئاو هەوا بۆ میلەتێکی پەڕاگەندەو پەرش و بڵاو دابەشکراوی وەک کورد پێویستە.

ئەوەی گرنگە لەم ڕێککەوتننامانە ئەوەیە بەشێکینا تا ئێستاش ئەگەرچی ناوی ناهێنرێ بەڵام بەکردار بەکارن و کورد ڕۆژانە باجەکەی ئەیا و تا ئێستاش ئەو سنورە دەستکردەی بۆی کێشراوە وەک فاکت، بەجۆرێک چەسپیوەو بەسەر کوردا سەلمێنراوە کە زۆربەی خودی سەرکردە سیاسی و دەسەڵاتدارانی حیزبی و بەشێک لە ڕۆشنبرانیش زیاتر لە داگیرکەرەکان جەختی لەسەرئەکەنەوەو پانەبدن پێوەی، نموونەی ئەو سنورە توندوتۆڵەی کە لەنێوان باشور و ڕۆژئاوای کوردستانا هەیە، تا کار گەشتە ئەوەی کە لە باشور چاڵ “خندق” هەڵکەنرێ و ڕێگەنیرێ پێداویستی بگاتە ڕۆژئاوا لەسەردەمی شەڕی مان و نەمانی ڕۆژئاوای کوردستان لەگەڵ داعش “تورکیا”. لەوەش ئازاربەخشتر ئەوەیە کە لە باشوری کوردستان بە کوردانی پارچەکانی تر ئەوترێت “ئاوارە” کە ئەمەیان شەرمەزارییەکی زۆرە بە هەر کوردێک ئەو دەستواژەیە بەرامبەر کورد لە هەر پارچەیەکیتری کوردستان بەکاربهێنێ و وەک خاون ماڵ نەیناسێنێ.

سی ساڵە سوپای تورکی موسڵمانی دراوسێمان خەڵکەکەمان ڕەشە کوژو خاکمان داگیرئەکات و بە بەرنامە لەڕێگەی ڕاگەیاندن و مەدیای کوردی باشورەوە کلتورمان بن کۆڵ ئەکات، ئاسایشی خاک وخۆراک و خێزانیمانی خستۆتە مەترسییەوە، خەڵکی دڵسۆز هاوار ئەکات کەچی لەپای دڵسۆزی تۆمەتباریش ئەکرێن، وەک ئەوەی سی ساڵە تورک سەرخان و ژێرخانی ئەم وڵاتەی بوژاندبێتەوە،کەچی تازە باس لە بڕینەوەی دار ئەکرێت.
ئێستا ئێمە لەدۆخێکاین کاتێک ئێران ئاوت لێئەگرێتەوە و هاوکاری هێزە میلیشیاکانی عێراق ئەکات ٥١%ی خاکەکەت داگیربکەنەوە دوای ئازادکردنیان لەدەستی داعش و تورکە مەنگەلییەکانیش کە لەسەر خاکی یۆنان و کوردستان وڵاتێکیان بەناوی تورکیاوە بەخۆیان بەداگیرکاری دروست کردووە، هەم ئاو لێئەگرێتەوە و هەم دارەکانت ئەبڕێتەوە و هەم ڕاستوخۆ بەهێز بەشێکی خاکی باشوری کوردستان داگیرئەکات و بە داگیرکردنی باوکور تێرناخوات.
سوریا لەگەڵ ئەوەی لەلێواری فەوتان و لەناوچوون گەڕایەوە بە هاوکاری ڕوسیا و ئێران بەڵام هەرگیز دانی بە کوردستانی بوونی ڕۆژئاوای کوردستانا نەنا و بگرە لەوەش خراپتر کوردانی ڕۆژئاوا لەسەر خاک و وڵات ماڵی خۆیان بە ئاوارە ئەژمارەئەکات و بەردەوام لەپلانگێڕیایە بۆ پەلامردانی ڕۆژئاوا ئەگەر قەمتەری ئەمریکای لەدەما نەبێت، ئەمە جگە لە بەناو ئۆپۆزسیۆنی عەرەبی سوری کە لە کۆمەڵێک لایەنی ڕادیکاڵی ئیسلامی تیرۆریست پێکهاتوون خۆیان هەڵاوەتە باوەشی سوڵتانی تیرۆر “ڕەجەب تەیب ئەردۆگان” سەرۆکی

بەناو وڵاتی تورکیای مەنگۆلی کە تا ئەو شوێنەی بۆیان کرابێ دەستیان نەپاراستووە لە داگیکردنی ڕۆژئاوای کوردستان و گۆڕینی دیمۆگرافیای ئەو ناوچانە بمونەی ئەفرین و سەرێکانی و گردەسثی و مەنجب.

عێراقیش بەو پەڕاگەندەی و بێ سەروبەرییەی خۆیەوە لەڕێی هێزە میلیشیاکانیەوە بەجۆرێک دەستی کردووە بە تەعریب کردنی باشوری کوردستان کە هەرگیز پێشتر لەسەردەمەی بەعس و حکومەتەکانی تریشا شتی وا ڕووینەیاوە، بەجۆرێک ئێستا ٢٠٪ی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان عەرەبن، ساڵانێک لەمەوبەر کورد ٧٠٪ی دانیشتوانی کەرکوکی پێکئەهێنا، بەڵام ئێستا دابەزیووە بۆ کەمتر لە %٤٠ی ڕێژەی دانیشتوانی ئەو شارە.

ئێراق بابلی بوو ئێستا عەرەبیە.

میسر و سۆدانیەکان لەناو عەرەبا توێنرانەوە.

مەغریب وڵاتی ئەمازیغی بوو ئێستا ئەمازیغی کەمینەیەکی کەمن و عەرەب خاوەن ماڵە.

ئاسیای بچوک ئەو شوێنەی پێیئەوترێ تورکیا خاکی کورد و یۆنانییەکان بوو بەڵام ئێستا یۆنانییەکان کەمینەن و تورک نەک زۆرینەن بەڵکو چاویان لە یۆنانستانیشە داگیریبکەن.

عەرەب مناڵیان زۆرتر ئەبێت بەراورد بە کورد، لەکاتێکا لە ئێستایا ڕێژەی ٢٠٪ی دانیشتوانی هەرێم پێکبهێنن ئەوا بۆ ساڵی ٢٠٥٠ ئەبن بە ٥٠٪ و بەرەوژوور.

بەپێی یاسا بۆیان هەیە موڵک بکڕن، هەرواشیان کردووە خانوبەرە و زەویەکی زۆریان کڕیوە بەتایبەتی لە هەولێر.

بیرمان نەچێ ئەوەی تا پۆی بەدەستەوەبێ خاوەن ماڵە بۆیە چەند ساڵێکیتر پێویست ناکا هیچ کەسێک بەرد بگرێتە عەرەبەکان لە کوردستان وەک ئەوەی لە فەلەستین ڕووئەیا چونکە ئەوان بەپارە ئیکڕن و ئەوە کورد خۆیەتی وەک فەلەستینیەکان ماڵ و زەوی خۆی ئەفرۆشێ.

تورک بەهاروهاجی و داگیرکاری لەلایەکیترەوە وەک مخۆرکە ڕۆژانە خاکی زیاتری کوردستان داگیرئەکەن.

ئەگەر دەسەڵاتی کوردی سیاسەتێکی گونجاو نەگرێتەبەر وەک ئەوەی لە ڕۆژئاوا هەیە بەلانسی ڕێژەی نەتەوە و خانەخوێ ڕانەگرێ ئەوا پاش چەن ساڵێکیتر عەرەب لەڕێی وەچ□ختسن□وەی زۆر و ماڵ زەوی کڕین و تورکیش لەڕێی داگیرکارییەوە شتێکی وانامێنێ لە خاکی کوردستان بەگشتی و باشور بەتایبەتی.

لەوانەیە بابەتەکە کەمێک دوورو درێژبێت کە خوێنەری کورد زیاتر

ئارەزووی بابەتی کورتن بەڵام لە مێژووا شتێک نیە بانوی کورتبڕی، مێژووی ئ□گەر وەک خۆی نەینوسیتەوە ئەوا ئەشێوێنرێ. "هەتا هەزار پەڕە نەخوێنیتەوە، بۆت نیە بای تەنها پەڕەیەک لەسەر مێژوو ئاخاوتن هەبێ".
گرنگی کۆکردنەوەی ئەم پەیماننامانە و شەڕی براکوژییە لە دوو توێی چەند پەڕەیەکا و وەک وتارێک لەوەی□ یایە کە تاکی کوردی خوێنەر بەئەسانی بتوانێ بەڕیزبەندی یەک لە دوای یەک ڕێکەوتن و شەڕە ناوخۆییەکان بخوێنێتەوە و توشی سەرلێشێوان و تێکەڵکردنی بابەتەکان نەبێ.
لێر□ بەدواوە کەمتر ڕاوبۆچوونی بەندەی تیایە و زۆرتر بەڵگەننامە و ڕووداوە مێژوویەکانم داناوەتەوە.

پەیماننامەی ڕێکخستنی سنور:
(قەسری شیرین یان زەهاو) کە لە ڕێکەوتی (17_5/ئایار_1639) لە نێوان دەوڵەتی دەوڵەتی عوسمانییەکان و دەوڵەتی سەفەویەکانی ئێران واژۆ کراوە، لە سەردەمی سوڵتان مورادی چوارەم (1623_1640ز) سوڵتانی دەوڵەتی عوسمانییەکان و شا سەفی (1629_1642ز) شای دەوڵەتی سەفەویەکانی ئێران.
کوردستان هەمیشە شوێنی ململانێی عوسمانی و سەفەویەکان بووە، بە درێژایی سەدەی شانزەی زاینی. تا ئەو کاتەی سولتان سولەیمانی قانونی (1566 مردووە) توانی هەرێمە کوردیەکان ببچڕێت بۆ خۆی و بیخاتە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیەوە. بە لەبەرچاوگرتنی هەموو ئەو خزمەتانەی کە کورد بە دەوڵەتی عوسمانییان کردووە لە کاتی شەڕیان لەگەڵ سەفەویەکان، عوسمانیەکان جۆرێك لە خۆبەڕێوەبەریان یاوە بەکوردەکان، شەرەفخانی بەدلیسی لە کتێبی "شەرەفنامە"یا باس لەوە ئەکات میرنشینە کوردیەکان لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیا خۆیان بەڕێوەبردووە، بەشی خۆرئاوای ڕوباری فورات و بەشی رۆژهەڵاتی مورادس□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□ میرنشینە کوردیەکان فەرمانڕەوایەتییان کردووە، میرە کوردەکان ل□ بەرامبەر ئەوەیا گوێڕایەڵی خۆیان بۆ سوڵتانەکان دەرئەبڕی و دیاریی تایبەتیان بۆ ئەبردن و وەك سوپایەکی یەدەگیش لە خزمەتی سوپای عوسمانیا بوون.
دوای ململانێیەکی زۆری نێوان هەردوو سوپای سەفەوی و عوسمانی، سوڵتان مورادی چوارەم و شا عەباسی سەفەوی لە ساڵی 1409 کۆچی و 1639 زایینی توانییان سنورەکانیان لەیەکتری جیابکەنەوەو هەردووکیان پێکەوە ڕێکەوتنامەی "ڕێکخستەنەکانی سنوور" واژۆ بکەن و کوردستانیان لەنێوانیانا کرد بە دوو بەشەوە، بە پێی ئەو

ڕێکەوتنەی نێوانیان بەشی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەر ئێرانی سەفەوی کەوت و بەشەکانی تری باکورو باشوور و ڕۆژئاوا بەر دەوڵەتی عوسمانی کەوت.

ڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆ:

ساڵێک لە دوای بەرپابوونی شەڕی یەکەمی جیهانی بەدیاریکراوی لە نۆڤەمبەری ساڵی ١٩١٥ نوێنەری بەریتانیا و فەرەنسا و رووسیای قەیسەری گفتوگۆیان کرد لەسەر دابەشکردنی خاکی ژێردەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، بەتایبەتی ئەوخاکەی ئەکەوێتە نیوان دەریای سپی ناوەڕاست و وڵاتی ئێران . ئەوەبوو لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩١٦ ڕێکەوتنێکی نهێنی واژۆکرا ، لە نێوان فرانسوا جۆرج بیکۆ نوێنەری فەرەنسا و مارک سایکس نوێنەری بەریتانیا، بە ئاگاداری و ڕەزامەندی حکومەتی رووسیای قەیسەری، هەر بۆیەش ئەو ڕێککەوتننامەیەش بەناوی کورتکراوەی هەردوو نوێنەرەکەی فەرەنسا و بەریتانیا ناونرا سایکس- بیکۆ ناونرا.

ئەو ڕێککەوتننامەیە زۆری نەبرد نهێنییەکەی لەدەستدا ئەویش بە ئاشکراکردنی لەلایەن شۆڕشی ئۆکتۆبەری رووسیا ساڵی ١٩١٧، بەهۆی زۆربەی ئەرشیفە نهێنییەکانی دەوڵەتی رووسیا کەوتە بەردەست حکومەتی بەلشەفی رووسیا.
ڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆ لە چەند خاڵێک پێکهاتووە:

١.فەرەنسا باشووری تورکیای لەوار دەریای سپی ناوەڕاستی کەوتە بەردەست ، کە بەناوچەی شین "بلۆ" ناسرا.
"Blue Zone"
٢.باکوری سوریاو لوبنان و لیوای موسڵ واتە باشووری کوردستان لەژێر قەڵەمڕەوی فەرەنسا بێت پاش ئەوەی حکومەتێکی عەرەبی لێپێک ئەهێنن،
کە ناسێنرا بەناوچەی A
٣. بەریتانیاش خوارووی شام و ئوردن بیابانی ڕۆژئاوای عێراقی ئێستای لە بەردەست بێ ، پاش دانانی حکومەتێکی عەرەبی کە ناسێنرا بە بەناوچەیB.
٤. ویلایەتی بەغدا و بەسرا و بەکویتیشەوە راستەوخۆ لەلایەن بەریتانیاوە حوکم بکرێ کە بە ناسێنرا بەناوچەی
.Red Zone
٥.ئەرمەنستانی (تورکیا!) و کوردستانی باکور لەژێر قەڵەمڕەوی رووسیا بێت.
٦.فەڵەستین وەک ناوچەیەکی نێو دەوڵەتی بێت.

٧. بەندەری حەیفا و عەکا لەژێردەستی بەریتانیا بێ بە فەرەنسییەکانیش ئازاد بێ.
٨. بەندەری ئەسکەندەروونە لەژێردەستی فەرەنسییەکان بێ و بە رووس و بەریتانییەکان ئازاد بێ.
ئەو ڕێککەوتننامەیە هەرای زۆری نایەوە، بۆیە ساڵی ١٩٢٠ ڕێککەوتننامەیەکی تری بەخۆوەدی بەناوی "ڕێکەوتننامەی سان ڕیمۆ"، کە لەناوەڕۆکدا هەمان ڕێککەوتننامەی پێشوو بوو، ئەوەش تورکیای نوێی ئەتاتورکی هێنایە سەر هەڵەی ناڕەزایی، بۆیە کۆمەڵەی گەلان لەساڵی ١٩٢٢ هەوڵیا ڕێککەوتتنامەیەکی نەو دەوڵەتی نوێ بێنتە کایەوە بۆ دابەشکردنی ناوچەکە، ئەویش لەساڵی ١٩٢٣ ڕێککەوتننامەی لۆزان هاتە کایەوە و واژۆکرا کە زۆرێک لە گۆڕانکاری لە بەرژەوەندی تورکیا کرا.
لیوای ئەسکەندەروونە بە تورکیا و موسڵ بە بەریتانیا و رووسیاش لەڕێککەوتننامەکە کشایەوە، بەهۆی ئەوەی جۆری حکومەتەکە گۆڕرا.
بەگوێرەی ئەو ڕێککەوتننامەیە باشووری کوردستان و ڕۆژئاوای کوردستان ئەکەوتنە بەردەست فەرەنسا، زۆربەی خاکی باکوری کوردستانیش ئەکەوتە بەردەست رووسیا، ڕۆژهەڵاتیش لەدەرەوەی ئەو ڕێککەوتننامەیە بوو.
ئەم ڕێککەوتنەی کە لەنێوان مارک سایکس نوێنەری بەریتانیا و جۆرج بیکۆ نوێنەری فەرەنسادا بەسترا بەچاودێری ڕوسیای قەیسەری، کە تیایا خاک و نەتەوەی کوردی بەسەر چوارپارچەیا دابەشکرا، کە بووە هۆی ئەوەی تا ئێستا کورد لە کیانی سەربەخۆ و یەکپارچەیی خۆی بێبەش بێت.

کۆنفرانسی(پەیماننامە) سان ڕیمۆ:
کە لە ئیتالیا لە ١٩٢٠ز بەسترا و سەرۆک وەزیرانی بریتانیا، فەرەنسا، ئیتالیا و نوێنەرانی یۆنان، ژاپۆن و بەلجیکا ئامادەی بوون و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش وەک چاودێر ئامادە بوو، سەرۆک وەزیرانی بریتانیا لوید جۆرج توانی سەرۆک وەزیرانی فەرەنسا جۆرج کلیمەنسۆ قایل بکات دەست لە مووسڵ هەڵبگرێت، کە بە پێی سایکس پیکۆ بۆی دانرا بوو. لە بەرامبەر ئەم پیاوەتییەی کلیمەنسۆ فەرەنسا هەندە شتی دەستکەوت، بەڵام لە گەڵ گرنگی مووسڵا بەراورد نەئەکران.
لە سان ڕیمۆ ئەبوایە دەوڵەتانی هاوپەیمانی سەرکەوتوو لە شەڕی یەکەمی جیهانیا بڕیار لە سەر چارەنووسی میراتەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە ئاسیا بدەن. لەڕێیا ئامادەبووان دوا پێداچوونەوەیان بە ڕەشنووسی پەیماننامەی ئاشتیا کرد، کە دواتر لە ١٠ ئابی هەمان ساڵ

لە پاریس مۆر کرا و بە پەیماننامەی سەفەر ناوی دەرکرد. هەر لە سان ڕیمۆش ڕژێمی “مەندەیت”یان داهێنا و فەلەستین و میزۆپۆتامیا خرانە ژێر مەندەیتی بریتانیا و لە بەرامبەر وازهێنانی فەرەنسا لە مووسڵ. بەریتانیا دانی نا بە مەندەیتی فەرەنسایا لە سەر سوریا و لوبنان. ئەوەی مایەی سەرنج و تێڕامانە هەر لە سان ڕیمۆ لە ٢٤ و ٢٥ نیسانا دانوسان لە سەر نەوتی ویلایەتی مووسڵ لە نێوان بریتانیا و فەرەنسا بەڕێوەچوون و لە ئەنجاما ڕێکەوتننامەیەک لەو بارەیەوە ئیمزا کرا، کە مافی ٢٥ % نەوتی مووسڵی ئەیا بە فەرەنسا لە بەرامبەر دەستهەڵگرتنی لە ویلایەتی مووسڵ. ئەم کەین و بەینانە ئەو ڕاستییە دەرئەخەن کە بەریتانیا ئامادە نەبوو بە هیچ شێوەیەک دەستبەرداری مووسڵ بێت.
هەر لەو کاتەیا کە هاوپەیمانان لە سان ڕیمۆ و پاریس خەریکی بەخشینەوەی میراتەکانی دەوڵەتی عوسمانی بوون، لە سەر خاکی ئاسیای بچووک (تورکیای ئێستا).

پەیمانی سیڤەر:

ئەم پەیماننامەیە لە (1920/اب/10) لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی سەرکەوتووی جەنگ و بە نوێنەرایەتی هەندێ دەوڵەتی تر مۆرکرا، وە لە کاتی بەستنی ئەم پەیمانە کوردستان بەدوو پارچەیی مابووە، کوردستانی دەوڵەتی عوسمانی و کوردستانی ئێران .
ئەم پەیمانە لە (13) بەش و (433) بەند پێك هاتبوو، لە بەشی (3) و بەندی (62–63 –64)ڕاستەوخۆ باسی کورد و ئایندەی کوردەکانی کوردستانی کردبوو، بەیەکەم پەیماننامەی نێودەوڵەتی دائەنرێ کە بەم شێوەیە باسی کورد بکات، هەرچەندە لە بەندەکانی تریش بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ باسی کورد ئەکات بەڵام بێ ئەوەی ناوی کورد بهێنێ.
دەقی ئەو بەندانەی پەیمانی سیڤەر کە تایبەت بوون بەکورد:
62–ئەبێت کۆمسیۆنی ئەستەمبوڵ بەفەرمی دەست نیشانی سێ نوێنەر بکات، ئەوانیش نوێنەری بریتانی و فەرەنسی و ئیتالی بن، هەتا شەش مانگ دوای مۆرکردنی ئەو پەیماننامەیە ئەو کۆمسیۆنە ئەبێت نەخشەیەك بۆ خودمختاری هەرێمی ئەو مەبەندانە پێشکەش بکات کە زۆربەی دانیشتووانەکانی کوردن، لە ڕۆژهەڵاتی چەمی فورات و خوارووی ئەرمەنستان سنوریان بە دەست نیشان بکرێت.
ئەگەر کۆمسیۆن نەیتووانی بڕیاری یەکلاکەرەوە بات ئەوا نوێنەرەکان ئەتوانن لەگەڵ حکومەتەکانیان تاوتوێی ئەم بابەتە بکەن، باسیش لە پاراستنی مافی ئاشوریەکان و کەمە نەتەوەکانی تر کراوە.
63–حکومەتی تورکیا مل کەچ ئەبێت بەهەر بڕیارێك کەوا کۆمسیۆن دەری

بکات کە لەبەندی (62) باس کراوە، ئەبێت لەماوەی سێ مانگا لەدوای دەرکردنی بڕیارەکە جێ بەجێیان بکات.
64-تا ساڵێك لە پاش ئیمزاکردنی ئەو پەیماننامە ئەگەر کوردەکانی دانیشتووی چەمی فورات و خوارووی ئەرمەنستان جیانەبنەوە لە تورکیا ئەبێ ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان ڕابگەیەنن وە ئەنجومەنیش دانی بەوەیانا کە ئەوان ئەتوانن سەربەخۆ بژین، ئەوا حکومەتی تورکیا ئەبێ ڕازی بێت و دەست بەرداری ئەو ناوچانە بێت، ئەبێت تورکیا دەست لەمافی ئەو ناوچانە هەڵبگرێت، مافەکانیش بەگوێرەی ڕێکەوتنی هاوپەیمانان و تورکیا ئەبێت،کوردەکانی ویلایەتی موسڵیش ئەگەر خوازیاری جیابوونەوەن بەویستی خۆیان، ئەوا هاوپەیمانان هیچ ڕێگریەك ناکەن بچنە پاڵ حکومەتە کوردیەکەوە.

تێبینی/ لەبەندەکانی ئەو پەیماننامەیە سەرەتا ئاماژەکردنێکە بەحوکمیزاتی تەنها بە کوردەکانی باکوور، نەوەك بە هەموو کوردەکانی دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی ئێران، ئەوەش بەئاشکرا شەرعیەتدانە بە دابەشکردنی کوردستان وە لەدوای جەنگیش بەئاشکرا دەرکەوت کەوا چۆن مافەڕەواکانی گەلی کورد پێشێل کراوە، زیاتر بەشی باشووری کوردستان کەوتە بەر هەڕەشەی داگیرکەران، هەر بەپێش ئەم پەیماننامەیە بەم شێوەیە بەستراوە چونکە بەرژەوەندیەکانی بریتانیا لە بوونی نەوت لە ویلایەتی موسڵ وایئەخواست.

پەیمانی لۆزان: بکوژەکەی سیڤەر

پەیمانی لۆزان ٢٤ی تەمموزی ١٩٢٣ لە نێوان دەوڵەتانی بەریتانیا، فەرەنسا، ژاپۆن، یۆنان، ڕۆمانیا، سربیا، کرواتیا، سلواڤینیا و تورکیا دوای کۆنگرەیەک لە شاری لۆزان لە سویس بەسترا بوو واژۆکرا.کۆنگرەکە لە مانگی تشرینی دوومی ١٩٢٢دا دەستی پێکرد و لە ٣٠ی کانوونی دوەمی ١٩٢٣دا لەبەر نەگەشتنە ئەنجام بەتاوەی لەکرا، دواتر دیسان دەستی پیکردەوە و لە ٢٤ی تەمموزی ١٩٢٣دا واژۆکرا.
لە لۆزان سنووری دەوڵەتی تورکیای نوێ دیارییکرا و پێداچوونەوە بە پەیمانی سیڤەرا کرا، کە مافی چارەی خۆنووسینی بە کورد دەستبەرکرد بوو.
ڕێوڕەسمی واژۆکردنەکەکردنەکە لە شاتە دوەومینی شاری لۆزان ئیمزاکرا، سەرکردە بەشداربووەکان لە ئو ڕاقی “شاتە دو ئوشی مابوونەوە و تابلۆیەکی ڕێکەوتننامەکە لە لەبی ئوتێلەکەیا تا ئێستاش هەڵواسراوە.
مەبەست لە کۆنگرەکە باسکردنی کێشەکانی نێوان تورکیا و یۆنان و

بەستنی ڕێکەوتنێکی نوێی ئاشتی بوو لەگەڵ تورکیای کەمالی، بۆ ئەوەی پەیمانی لۆزان شوێنی پەیمانی سێڤر بگرێتەوە، ئەو پەیمانەی کە نە تورکیای کەمالی و نە هاوپەیمانان ناو□□کیان جێبەجێ کردبوو، لەم کۆنگرەیەیا گەلێک بابەتی تایبەت بە کێشە ناوچەیی و سیاسییەکان و چارەسەرکردنی کێشەی موسڵ و سیستمی تەنکە دەریاییەکان و کێشەی سیستمی ئیمتیازی بێگانە و کێشە ئابووری و داراییەکانی وەک قەرزی گشتی عوسمانی و پاراستنی بەرژەوەندی ئابووریی بێگانە خرانە بەر باس و گفتوگۆ. کۆنگرەی لۆزان کە پەیمانی لۆزانی لێ کەوتەوە، زەبرێکی کاریگەری لە مەسەلەی کورد و کێشە ڕەواک□یاو نەیهێشت ئاوات و داخوازییەکانی کورد بەپێی پەیمانی سێڤر بێتە دی.

سەرکردە بەشداربوەکان:

- ⋆ عیسمەت ئینۆنۆ- تورکیا
- ⋆ لۆرد کورزون- بەریتانیا
- ⋆ ئەلیفتهیرۆس ڤێنیزێلۆس – یۆنان

چاودێرەکان: جۆزەف گروو، نوێنەری ئەمریکا لە سویسرا.

بەهۆی ئەوەی کورد نەیتوانی ببێتە خاوەنی هێز و بە یەکگرتوویی مامەڵە بکات و سوود لە پەیمانی سیڤەر وەربگرێت، فشارەکانی تورکە کەمالییەکان سەریگرت و لە پەیماننامەی لۆزانا خەونەکانی کورد لەگۆڕنران.

لۆزان، ئەو پەیمانەی خەونی سەربەخۆیی کوردی تیایا لەباربرا و کوردی بێبەشکرد لە ماف و ئازادییەکانی، ئەمڕۆ ٩٨ ساڵ بەسەر تەمەنی ئەو پەیمانەیا تێپەڕئەبێت، کە تورکیا ئەیەوێت پێش گەیشتنی بە ١٠٠ ساڵ ئەو ڕێککەوتنە بکاتە سەرەتای گەڕانەوەی بۆ ئەو شوێنانەی کە بە بەشێک لە خاکی عوسمانیی کۆنی ئەزانێت، ساڵی ٢٠١٥ لە ساڵیادی واژۆکردنی پەیمانی لۆزانا، هێرشەکانی بۆ سەر باشوری کوردستان دەستپێکردەوە.

میساقی میللی:

لەدوای کۆنگرەکانی ئەرزڕوم و سیواس لە ئابی ١٩٢٠، بزووتنەوەی کەمالییەکان بڕوانامەی میساقی میلییان دەرکرد، وەک پەیڕەوپڕۆگرامی بزووتنەوەکە، "میثاق"ەکە لە ٦ ماددە پێکهاتووە و ئەوەی تایبەتە بەکێشەی ولایەتی موسڵی سەردەمی عوسمانی ماد□□ی یەکەمە، کە ئەڵێت:

(ئەو ناوچانەی دانیشتوانەکەیان زۆرینە عەرەبن پێویستە بە ڕاپرسی چارەنووسیان دیاری بکەن، ئەو ناوچانەش دانیشتوانەکەیان زۆرینە

تورکن بگەڕێنرێتەوە بۆ سەر دەوڵەتی تورکیای گەورە).
ئەردۆگان چەندین جار لە گوتارەکانیا ئەڵێت: ئێمە نەوەی عوسمانییەکانین. هەروەک لە ساڵی ٢٠١١دا کە پارتی دادو گەشەپێدان لە هەڵبژاردندا سەرکەوتنی بەدەستهێنا، ئەردۆگان لە گوتاری سەرکەوتندا گووتی "بەو ئەندازەی ئیستانبول سەرکەوتووە سەرایڤۆش سەرکەوتووە، بەو ئەندازەیەی ئیزمیر سەرکەوتووە بەیروتیش سەرکەوتووە، بەو ئەندازەیەی ئەنقەرە سەرکەوتووە دیمەشقیش سەرکەوتووە، بەو ئەندازەیەی دیاربەکر سەرکەوتووە رامەڵاو نابلوس وقودس و غەزە سەرکەوتوون، سەرکەوتنی تورکیا مانای سەرکەوتنی رۆژهەڵاتی ناوەراست و قەوقازو بەڵقان و ئەوروپایە"
لەپشتی ئەم لەکچواندنانەوە خواست و ویستی فراوانخوازی ئەردۆگان بۆ گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورک بەسەر هەمووئەو شوێنانەیا دەرئەکەوێت کە پێشتر لە سنووری دەسەڵات و قەڵەمڕەوی عوسمانیا بوون.
لە دوای جەنگی یەکەمی جیهان و هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی، لە مادەی یەکەمی میساقی نیشتیمانی تورکیایا باسی ئەوە کراوە ئەگەر پێویستی کرد ئەوا بڕیاری چارەنووسی ئەو بەشانەی ئیمپراتۆرەتی عوسمانی ئەدرێت کە زۆرینەی دانیشتوانەکانیان تورك نین. ئەوەش بەپێی دەنگدانی ئازادانەی خەڵکی ئەو ناوچانە خۆیان ئەبێت. بەڵام دیارە بەبیانووی پێکهێنانی نیشتیمانێك کە ناوی تورکیا بوو ئەوە رووینەیا. لەم رووەوە ئەو بەندەی میساقی نیشتیمانی تورکیا دانی نەنا بە جیاوازبوونی کوردا وەکو نەتەوەیەك، هەروەك دوای ئەوەش کۆمەڵەی نەتەوەکان مافی کوردو کەمە نەتەوەییەکانی تری نەسەپاند بەسەر تورکیایا.
ئاشکرایە کە ئەردۆگان خەون بە زیندوکردنەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە ئەبینێت، بۆ ئەو مەبەستەش هەنگاوی یەکەمی هەڵهێنا کە گۆڕینی دەستووری تورکیا بوو بۆ سەرۆکایەتی، ئەویش بە خەیاڵی خۆی هەنگاوی یەکەمە بۆ دەسەڵاتی سوڵتانی. پەلکێشانی بۆ نیمچە دورگەی عەرەبی و بۆ لیبیا و بۆ سوریاو چەندبارەکردنەوەی خواست و ویستی گەڕانەوەی ولایەتی موسڵ بۆ ژیر سایەی دەوڵەتی تورک بەشێکن لەو خەونە فراوانخوازییەی ئەردۆگان کە زیندوکردنەوەی خەلافەتی عوسمانی و بە سوڵتان بوونی خۆی نیشان ئەیات.

ڕێکەوتننامەی جەزائیر:
لە ساڵی ١٩٧٤ حکومەتی عێراقی هەڵمەتێکی شەڕەنگێزی نوێی دژی کورد دەستپێکردو بەرەو ناوچە سنوورییەکانی ئێران دایماڵین. عێراق بە ئێرانی راگەیاند کە خواستەکانی ئێران بەدیئەهێنێت بەمەرجێک

یارمەتی بۆ کورد راگرێت.
بە میانگیریی سەرۆکی جەزائیر، هۆری بۆمدین، ئێران و عێراق گەیشتنە رێکەوتنێکی گشتگیر لە ئازاری ١٩٧٥دا کە بە رێکەوتننامەی جەزائیر بەناوبانگە. ئەم رێکەوتننامەیە وایکرد کورد بەبێ یارمەتی بمێننەوە و تاران یارمەتییەکانی بزووتنەوەی کوردی نەیات.
بەشێک لە سەرکردەکانی شۆڕش و ژمارەیەکی زۆر لە لایەنگرەکانیشی ئاوارەی ئێران بوون. ژمارەیەکی زۆریش خۆیان بەدەستەوەیاو شۆڕشەکە دوای چەند رۆژێک کۆتایی هات. لە ئەنجامی ئەمەیا حکومەتی عێراقی بووە خاوەنی دەسەڵاتێکی فراوانتر بەسەر ناوچەکانی باشوری کوردستان لەچاو پانزە ساڵی پێشووترا، وە بۆ ئەوەی ئەو کاریگەرییە بپارێزێت، دەستی بە پلانی بە عەرەبکردن کرد ئەویش بە هێنانی خەڵکی عەرەب بۆ ناوچە نەوتییەکانی کوردستان، بەتایبەتی بۆ ناوچەکانی کەرکووک و دەوروبەری. دوای رێکەوتننامەکەی جەزائیر، ڕێوشوێنی سەرکوتکەرانە لەلایەن حکومەتەوە گیرانە بەر دژی کوردو سەرەنجام بووە هۆی سەرلەنوێ دەستپێکردنەوەی شەڕ لەنێوان سوپای عێراق و چەکدارانی کورد. لە ساڵانی ١٩٧٧ تا ١٩٧٩، ٦٠٠ دێی کوردی خاپوور کران و نزیکەی ٢٠٠٠٠٠ کورد لە ناوچەکانی خۆیان راگوێزران.

ڕوودانی شەڕە ناوخۆییەکانی باشوری کوردستان لەنێوان ١٩٦٤بۆ ٢٠٠٠ز:
لە سەدەی بیستەمیشا مێژووی کورد سەرڕێژە لە شەڕی براکوژی وەک مێژووی باوی کورد، لەو سەدەیەیا لە کاتێکا چەندین گەل و نەتەوەی بچوک کە لەمێژووا ناویان نەبوو دەوڵەتی خۆیان دروستکرد، بەڵام کورد لەبەر شەڕی ناوخۆیی فریای هیچ نەکەوت، وە هیچ هێزێکی چەکداری کورد نییە لە سەدەی بیستەما شەڕی هێزێکی دیکەی کوردی نەکرد بێت.
مشتێک لەخەرواری شەڕی ئابڕوتکێنی ناوخۆی:
★لە شەستەکانا پارتی و حزبی شیوعی شەڕی یەکتریان کرد، لە ساڵی ١٩٦٤ بۆ ١٩٧٠ باڵی مەکتەب سیاسی پارتی و باڵی مەلایی شەڕی خوێناویان لە دژی یەکتر کرد.
★لە کۆتایی شەستەکانا پارتی بە دەیان ئەندام و سەرکردەی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێرانیان کوشت، یان بە دیلکراوی رادەستی ئێرانیان کردنەوە.
★ لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٥ەوە تا کۆتاییەکانی ١٩٧٨ لە ناوچەکانی بادینان و هەکاری باکوری کوردستان چەندین شەڕ و پێکدادانی قورس لەنێوان یەکێتی و سەرکردایەتی کاتی پارتیدا (قیادە مۆقتە) روویداو زیانی گیانی زۆری لێکەوتەوە.

★لە هەشتاکانا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هێزەکانی سەرکردایەتی کاتی پارتی بە یارمەتی سوپای پاسدارانی ئێران شەڕێکی قورسیان لە دژی حزبی دیموکرات کرد و بەسەدان کەس لە هەردوولایان کوژران.
★لەناوچە سنوورییەکانی نێوان ئێران و عێراقا یەکێتی و پارتی تا ساڵی ١٩٨٦ لە شەڕێکی قورسا بوون لەگەڵ یەکترا.
★شەڕی نێوان یەکێتی و حزبی سۆسیالیستیش لە ئابی ١٩٨١ دەستی پێکرد و تا مانگی نیسانی ١٩٨٦ بەردەوام بوو.
★ شەڕی یەکێتی و حزبی شیوعیش لە ١٩٨١دەستی پێکرد و تا ١٩٨٦ بەردەوام بوو.
★ شەڕی نێوان یەکێتی و پاسۆکیش هەر لە ساڵی ١٩٨١وە دەستی پێکرد و تا ١٩٨٦ بەردەوام بوو.
★لە ساڵی ١٩٩٣ یەکێتی و پارتی شەڕی پەکەکەیان کرد و زیانی گیانی زۆری لێکەوتەوە.
★ هەر بە درێژایی نەوەدەکان جارێک پارتی و جارێکیش یەکێتی بە جیا شەڕی پەکەکەیان ئەکرد.
★لە کۆتاییەکانی ١٩٩٣ و سەرەتای ١٩٩٤ شەڕی یەکێتی و بزووتنەوەی ئیسلامی دەستی پێکرد و تا ساڵی ١٩٩٧ بەردەوام بوو.
★لە مانگی ئایاری ١٩٩٤ خوێناویترین شەڕی ناوخۆیی لە مێژووی کوردا لە نێوان پارتی و یەکێتی دەستیپێکرد، لەم شەڕەدا حزبی سۆسیالیست و حزبی زەحمەتکێشان لە چوارچێوەی هاوپەیمانێتییەکا یارمەتی یەکێتیانا، حزبوڵای کوردستانیش یارمەتی پارتی ئەیا، لە شەڕەکەیا ئێران یارمەتی یەکێتی ئەیا و تورکیا و عێراقیش یارمەتی پارتیان ئەیا، ئەو شەڕە دوای چوار ساڵ و کوژرانی هەزاران کەس لە هەردوولا ڕۆژی ١٧ی ئەیلولی ١٩٩٨ بە ناوبژیوانی ئەمەریکا کۆتایی هات.
★سەدەی ٢١یش بە شەڕی براکوژی دەست پێکرد، یەکێتی و پەکەکە لە ساڵی ٢٠٠٠دا شەڕێکی خوێناویان لە دژی یەکتر ئەنجاما و زیانی گیانی زۆری لێکەوتەوە.
★ بەداخەوە لە ئێستایاو لە ٢٠٢٠زدا دیسانەوە بە فیتی داگیرکەرانی کوردستان شەڕی نێوخۆی ئەگەرێکی نزیک و چاوەڕوانکراوە. ئومێدەکەم وانە لە مێژوو وەرگیرابێ و هەڵەی ئابڕوتکێنی لەوجۆرە نەکەن.

دوای چوار ساڵ لەشەڕی براکوژی مێزی گفتوو کرا بەچارەسەر:
کاتی خۆی لە شەڕی ناوخۆی ساڵانی ١٩٩٤ – ١٩٩٨ز مەسعود بەرزانی ووتی ، "دەستەکانی خۆم ئەبڕمەوە جاریکی تر تەوقە لەگەڵ مام جەلالا بکەم و کۆببمەوە لەگەڵییا.
کەچی دوای چوار ساڵ لەبرا کوژی و شەهید بوونی زیاتر لە ١٠هەزار و سەرنگوم بوونی سەدان کەس و ئاوارەبوونی هەزاران کەسیتر، ناچار

بوون دەست بخەنە ناودەستی یەک و شەڕی براکوژی ڕاگرن ، وە بەبەری بوونی خۆشیان ڕاگەیاند لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیا.

ڕێکەوتننامەی واشنتۆن:

ئەو ڕێکەوتننامەیە بوو لە ١٧-٩-١٩٩٨ز دا، لەنێوان پارتی دیموکراتی کوردستان بەسەرۆکایەتی مسعود بارزانی و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بەسەرۆکایەتی مام جەلال و بەنێوەندگیری ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەڕێگەی (خانم مادلین ئۆلبرایت) لەواشنتۆن مۆرکرا ، دواتر ئەم ڕێکەوتنە نەشەڕ نە ئاشتی لێکەوتەوە تا چەند ساڵێک.

بیرەوەرییەکانی سەعید ناکام:

لەجەنگی چاڵدێراندا١٥١٤ز، لەپاش گەڕانەوەی سوڵتان سەلیم یەکەم(١٥١٢-١٥٢٠ز) و تێک شکاندنی سەفەویەکان، دایکی لەسوڵتان ئەپرسێت کوڕم چیت کرد؟

سوڵتان: دیوارێکم لەنێوان ئێمەو سەفەویدا لەگۆشت وخوێن دروست کردووە.

دایکی: کوڕم چۆن؟

کوردەکانم کردەتە پەرشینی سنوری قەڵەمڕەویەکەم، لەهەر لایەکیان بکوژرێت دووژمنێک کەمتر.

ساڵی(سەفەربەر) ناوچەی موکریان لەلایەن سوپای ڕووسەوە داگیرکرا بوو، منیش چونکو ڕوسی و فارسی و تورکیم ئەزانی، لای فەرماندەی ڕووس کرام بەوەرگێڕ “دیلماج” “مترجم” ڕۆژێک ئەفسەرێکی عوسمانی گیرابوو لێی دەکۆڵرایەوە و من قسەکانیم وەرئەگێڕا.

فەرماندە لێیپرسی: هێزی سەرەکی ئێوە چەندە و لە کوێیە؟

ئەفسەرە تورکەکە وووتی: ئێمە لێرە هێزمان نییە، تەنیا چەند ئەفسەر و جەندرمەیین و هەندە مەلای پیاوی خۆمانمان لەگەڵایە، هاتووین بەناوی ئیسلامەتی و غەزای کافران کوردەکانی ئەم ناوچەیە بورووژێنین و بەگژ ئێوەیانا بکەین، تا بتوانین پێشی پێشکەوتنتان بگرین، ئەم وروژاندنەش بە ئێمە لەقسە بەولاوە هیچی تێناچێت.

فەرماندە ڕووسەکە ووتی: ئەی بیر لەوەناکەنەوە کە ئەم خەڵکە بەبێ چەک ناتوانن بە ماوەیەکی درێژ ئێمە ڕابگرن، دواتر خۆیان تیائەچن؟

ئەفسەری تورک ڕاستە و ڕاست گوتی: ئەمە بۆ ئێمە بایەخی نییە، “ئەوە دووژمنن و کوردەکانیش نەیارن”، لە هەر لایەک بکوژرێ سوودی ئێمەی تیایە!

ئەو کاتەی شێخ مەحمودی حەفید لەژێر کاریگەری عاتیفەی عوسمانیا خەڵکی ڕەش و ڕوتی کوردوستانی گەئەیاو ئەیبردن لەشوعەبیە ناوەڕاست

وباشوری عێراق بەناوی جیهادەوە بە کوشتی ئەیان، لەکوردوستانیش عوسمانیەکان کەوتبووە ڕاو ڕووت وتو تاڵانی ماڵ وناموسی کورد.
لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی ئەوە "ئوزدەمیر" بوو بەڕیشەکی پان و تەزبیحەکەوە، مستەفاکەمال ئەتاتورک ناردبویە باکورو باشوری کوردوستان بەناوی گەڕانەوەی خەلافەت و دینەوە شێخ و ناودارانی کوردی فریو ئەیا.
دەمێک بوو (حسن کوڕی شەریفی مەککە وهەندری مەکماهۆن) بەریتانیا نامەگۆڕینەوەیان هەبوو، ڕێکەوتبوون لەسەر ڕادەست کردنی هەردوو قبیلەی موسڵمان و دەرپەڕاندنی سوپای خەلافەتی ئیسلامی لەخاکی نیشتمانی عەرەبا.

لە سلێمانی کەڵە شاعیری هەڵکەوتوو "پیرە مێرد" ئامۆژگاری شێخ محمود ئەکات، کەوا تورکەکان دووژمنێکی ئەزمون کراوی ماوە بەسەرچوون، ئەوە ڕاستییەکەیە باشترە لەگەڵ ئینگلیزەکانا ڕێکبکەویت، لەپاداشتی ئەم ڕاوێژ و ئامۆژگارییە بەفیتی دەربارو دابەستەکانی دەووری شێخ، پیرەمێرد بەناپاک وەسف ئەکرێت و فەرمانی گرتنی بەدەرئەچێت، پیرەمێرد هەڵەیەت بۆ قەرەداخ، لەدوایا کاتێک شێخ لەواقیعەکە تێدەگات کار لەکار ترازاوە!

سامانی وەستا بەکر
٢٠٢١-٦-١٤ سوید-ستۆکهۆڵم